

УДК 94(38):305-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.32>

ГЕНЕЗА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Гуцало Людмила,

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-2627-3520

Запропонована розвідка являє собою спробу аналізу праць античних авторів щодо ролі жінок у суспільному житті грецького поліса. В античній нарративній традиції збірний образ античної жінки «розчиняється» у чоловічому дискурсі політики, військової справи, соціального статусу, суспільних функцій. Загальні риси сприйняття образу жінки в античності зводяться до оцінювального значення, оскільки саме девіація найчастіше робила жінку предметом згадки античними авторами.

Жінка в Афинах у всьому підкорялася чоловікові. Вона була в повній залежності від чоловіка і не була повноцінною громадянкою полісу. І це вважалося суспільною нормою. Попри очевидне підпорядкування чоловікові жінка завжди залишалася дуже значущою частиною суспільства.

Становище спартанської жінки було децю кращим. Це пояснюється більшою архаїчністю спартанських соціальних порядків, особливою формою рабовласництва, що вимагала високого ступеня консолідації вільних громадян перед небезпекою повстань ілотів.

У підґрунтя стратегії дослідження покладено історико-порівняльний метод. Системним аналізом наукового пізнання авторка скористалася, опрацювуючи першоджерела, а саме праці античних авторів: Арістотеля, Платона, Плутарха, Ксенофонта, Гомера, Есхіла, Арістофана та інших.

Доведено, що відображенням зміни становища жінки стала грецька трагедія. Вона показує, що в реальній історії Стародавньої Греції жінка аж ніяк не відповідала тому образу, який окреслювався «чоловічою» традицією.

При аналізі античних трагедій та комедій стає зрозуміло, що образи жінок-патріоток, жінок-матерів з'являються в уяві авторів на основі прототипів. Навіть зважаючи на наявність авторського вимислу, дослідниця робить висновок про реальне існування таких жінок.

Урешті-решт у класичну добу в античних філософів з'являються перші сумніви щодо біологічної природи нерівності між чоловіком та жінкою, формуються бачення про гармонійне співіснування чоловічого і жіночого начала.

Ключові слова: жінка, чоловік, гендер, поліс, античні автори, Стародавня Греція.

Hutsalo Liudmyla. Genesis of gender equality in Ancient Greece

The proposed exploration is an attempt to analyze the works of ancient authors on the role of women in the social life of the Greek polis. In the ancient narrative tradition, the collective image of the ancient woman «dissolves» in the male discourse of politics, military affairs, social status, social functions. The general features of the perception of the image of a woman in antiquity are reduced to an evaluative value, because it is the deviation that most often made a woman the subject of mention by ancient authors.

The woman in Athens obeyed her husband in everything. She was completely dependent on her husband and was not a full-fledged citizen of the polis. And this was considered a social norm. Despite her obvious subordination to her husband, women have always been a very important part of society.

The position of the Spartan woman was somewhat better. This is due to the greater archaic Spartan social order, a special form of slavery, which required a high degree of consolidation of free citizens in the face of the danger of helot uprisings.

The research strategy is based on the historical-comparative method. The author used a systematic analysis of scientific knowledge, working on primary sources, namely the works of ancient authors: Aristotle, Plato, Plutarch, Xenophon, Homer, Aeschylus, Aristophanes and others.

It is proved that the Greek tragedy was a reflection of the change in the position of women. It shows that in the real history of Ancient Greece, a woman did not correspond to the image outlined in the «male» tradition.

In the analysis of ancient tragedies and comedies, it becomes clear that the images of women patriots, women mothers appear in the imagination of the authors on the basis of prototypes. Even given the existence of the author's fiction, the researcher concludes that such women really existed.

Finally, in the classical era, the ancient philosophers had the first doubts about the biological nature of inequality between man and woman, formed a vision of the harmonious coexistence of male and female.

Key words: woman, man, gender, policy, ancient authors, Ancient Greece.

Спроби звернення до грецької античності у розрізі гендерних особливостей робилися в наукових дослідженнях неодноразово. У ХХ–ХХІ ст. у зв'язку з актуалізацією гендерних досліджень у соціальних та культурних практиках образ античної жінки може бути зведений у певний концепт. У його основі лежить репрезентація античної історії та культури крізь призму сучасного розуміння ролі та статусу жінки. В античній нарративній традиції збірний образ античної жінки «розчиняється» у чоловічому дискурсі політики, військової справи, соціального статусу, суспільних функцій. Загальні риси сприйняття образу жінки в античності зводяться до оцінювального значення, оскільки саме девіація найчастіше робила жінку предметом згадки античними авторами.

Мета розвідки – висвітлення місця і ролі жінки в різних сферах суспільного та політичного життя грецьких полісів у працях античних авторів.

Тривалий час дослідники античності намагаються відтворити важливий аспект давньогрецької історії – роль жінок у суспільному житті античного полісу. В результаті склалося уявлення, що доля давньогрецьких жінок – це усамітнення та відчуження. Вони були обмежені ойкосом, виключені з усіх сфер суспільного життя. Жінка не повинна мати свого «Я» і завжди бути лише тінню чоловіка.

Про природу жінок, їх основне призначення писав Арістотель. Філософ, порівнюючи стосунки чоловіка і жінки з аналогічними відносинами серед тварин, вважав, що жіноча стать може наділити немовля лише «матерією», тобто тілом, а от чоловік – кращим і божественним – «початком руху» [1, с. 91]. Тому роль жінки у продовженні роду незначна, оскільки вона «не породжує сама із себе, бо потребує взаємного руху й визначального начала» [1, с. 86]. У трактаті «Політика» він теж наголошує, що «чоловік стосовно жінки: перший за своєю природою вище, друга – нижче, і ось перший панує, друга є підвладною (II, 1254b)» [2, с. 376–644.]. Тобто жінка була залежною від чоловіка-пана, а значить, не могла бути повноправною громадянкою поліса.

Філософ визнавав певну роль жінки для держави, але лише у контексті сім'ї. Так, якщо держава прагне гідного устрою, «... їй потрібно мати також гідних дітей і гідних жінок..., оскільки жінки складають половину всього вільного населення, а з дітей потім виростають учасники політичного життя» (V, 1260b) [2].

Арістотель визнає жіночу нездатність керувати, а отже, природну підпорядкованість. Оскільки жінка не здатна керувати, то повинна підкорятися.

Платон також уважав жінок нижчими створіннями в порівнянні з чоловіками. Оповідючи про створення світу, він зазначає, що спочатку існували лише чоловіки, які прийшли на землю з далеких зірок. Кожен, хто достойно прожив свої дні, в результаті повертався знову на зірку, а його душа набувала почуття гармонії та задоволення. Якщо ж чоловік зробив щось недостойне за життя, то він не міг покинути землю і народжувався вже в тілі жінки [9, с. 127].

За Платоном, роль жінки в державі є другорядною. Вона повинна народити дитину, яку передадуть на виховання в общину. Оскільки в описаному філософом суспільстві немає звичного нам інституту сім'ї та шлюбу, то логічно, що всі діти є спільними, як і господарство, а жінка не підкоряється чоловікові. Обов'язок зростити дітей виконували або чоловіки, або раби.

В ідеальній державі Платона жінки нарівні з чоловіками отримують освіту, займаються музикою, гімнастикою, військовою справою, а от в державних справах вони вважаються слабшими від чоловіків, тому їм потрібно давати легші справи [8, с. 152].

Хоча варто зазначити, що іноді Платон ставить жінок поряд з чоловіками в питаннях виконання одних і тих самих обов'язків в ідеальній державі. Отже, мислитель припускав, що жінка може бути на рівних позиціях із чоловіком, займати однакове становище у суспільстві.

Попри те, що Платон описував ідеальну державу, можемо припустити, що його трактат ґрунтувався на думках певної частини грецького суспільства.

Тема жінки та сім'ї звучить у гомерівському епосі. Автор підкреслює про глибокі та щирі почуття жінок.

Гомер у першій пісні «Одіссеї» часто вживає прикметник «любий», але він стосується не слова «чоловік», а таких слів як «батько» (I, 94), «вітчизна» (I, 203), «дочка» (I, 278), «гість» (I, 158). Теж саме стосується дієслова «любити», яке автор вживає в першій книзі, воно не стосується дружини, а використовується для вираження любові батька до друга (I, 264), або рабині до господаря (I, 434). Все це вказує на те, що кохання між подружжям не розглядається Гомером як передумова для створення сім'ї. Це підтверджують описані ним шлюбні традиції. Зокрема, рішення про заміжжя приймалося батьком. Воно зазвичай узгоджувалося з бажанням дочки, але могло відбуватися і без нього (IV, 6) [4].

Зображаючи в «Одіссеї» ідеальне подружжя Алкіноя та Арети, Гомер визначає критерії для дружини:

І залишив після себе єдину він (Рексенор – *Авт.*) доньку Арету
В домі своїм. Її Алкіной собі взяв за дружину
І шанував, як ніхто в цілїм світі жінок не шанує,
Що господарство провадять в домах у своїх чоловіків.
Мала і зараз таку ж вона має пошану сердечну
І від дітей своїх любих, і від Алкіноя самого,
І від людей, що на неї всі дивляться, наче на бога,
Її щиро вітають її, коли вона вийде на місто.
Не бракувало-бо їй ясного ума й благородства,
Вміла й порадить вона, й суперечки мужів розв'язати (7, 65–74) [4].

До такого еталону автор відносить сердечну шану до неї від дітей і чоловіка, від людей, ясний розум та благородство. Тепле ставлення чоловіка, про яке Гомер говорить після сердечної шани дітей, тут не пов'язане з особистими почуттями, а є виявом суспільно значимих поведінкових критеріїв, тому почуття чоловіка нічим не відрізняються від почуттів дітей подружжя. До речі, ім'я цариці Арета в перекладі з грецької означає «Доброчесність».

Ще одним прикладом доброчесності, відданості, вірності, покірності, а не кохання, є дружина Одисея – Пенелопа, яка чекала чоловіка двадцять років. Чому Пенелопа так довго чекала на Одисея? Відповідь криється, передусім, у звичаях. Так, аби жінка знову могла вийти заміж, їй потрібно було розірвати попередній шлюб. Оскільки про Одисея звісток не було, то потрібно було визнання його смерті. Тому Афіна наставляє Телемаха щодо ритуального поховання батька:

А як почувеш, що вмер він, що більше його вже немає,
Швидше додому вертайся, до милої серцю вітчизни,
Пагорб могильний насип і похорон справ урочистий,
Все як годиться, й тоді вже віддай свою матінку заміж (I, 289–292) [4].
Гомер розповідає про можливість повторного заміжжя Пенелопи:
Не повиносила б часом без тебе майна твого з дому!
Знаєш-бо й сам ти, яке у жінки є серце у грудях:
Дбати волітиме дому того вона, з ким одружилась,
А про померлого юності друга й дітей своїх перших
Не пам'ятає й нікого про них не розпитує навіть (XV, 19–23) [4].

Але Пенелопа готова пожертвувати усім, аби не стати дружиною іншого, залишається до кінця вірною Одисею.

В образі Пенелопи ми бачимо розсудливість, жіночу мудрість, кмітливість:
Горда із того, чим щедро її наділила Афіна, –
Розумом світлим, умілістю в різних роботах прегарних,
Хитрістю витівок тих, що про них не чували раніше
В давніх ахеянок ми, таких, як оті пишнокосі
В гарнім віночку Мікена, Тіро і Алкмена ошатна, –
Жодна із них не могла б з Пенелопою навіть рівнятись
Розумом... (II, 116–122) [4].

І в «Ліаді», і в «Одіссеї» автор зазначає, що жінка має бути не лише гарною і мудрою, але й здатною відігравати важливу роль у суспільному житті.

Якою має бути дружина в Стародавній Греції розповідає Ксенофонт у своїй праці «Домобуд». Автор поряд з настановами щодо раціонального ведення господарства приділяє досить багато уваги шлюбу та дружині. За основу взято розповідь Ісхомаха Сократу про виховання своєї дружини. Виховання дружини Ксенофонт подає у вигляді бесід, з яких ми дізнаємося про роль дружини. Знову ж таки, історик жодного разу не згадує про кохання між нареченими, а лише про доброчесність.

Між тим найголовніша жіноча чеснота в побутовій свідомості людини античності визначалася етичною нормою наступного змісту: на людях бути якнайменш помітною. Дівчаток тоді майже всі греки намагалися утримувати подалі від навколишнього світу, навчаючи їх переважно рукоділлю та іншій домашній роботі.

На момент одруження обраниці Ісхомаха було чотирнадцять років, їй потрібен був час, аби звикнути до нього і стати слухняною. Вона «бачила і чула про все так мало, як тільки можливо», і жила до заміжжя під строгим наглядом своїх батьків, привчена менше бачити, менше чути, менше говорити...

вміла зробити плащ із вовни, яку їй дадуть, і бачила, як роздають пряжу служницям... вона була чудово привчена до поміркованості (в їжі)...» [7, с. 274].

Потрібен був час, аби вона звикла до чоловіка й статусу заміжньої жінки. Вона повинна відчувати себе не рабиненою, створеною для покори, а подругою свого чоловіка, яка також має владу. І чоловік, і дружина, кожен зі своєї сторони, повинні турбуватися про виховання дітей і процвітання будинку. Сфера діяльності кожного з них строго розмежована – і в силу божої волі, і в силу звичаю. Бог пристосував «природу жінки для домашньої праці», «призначив їй домашні турботи» [7, с. 276].

Передусім жінка є господинею в домі. Аби процвітав будинок, зазначає Ксенофонт, жінка має бути схожа на бджолину матку, яка не дає бджолам-слугам ледачкувати, відправляє на роботу, приймає і зберігає припаси, ділить поміж усіма, турбується про всіх, чим набуває прихильності до себе. Вона керує всім будинком, все підкоряється її владі, навіть її чоловік. Завдяки своїм достоїнствам вона може отримати над ним справжню перевагу, зробити з нього «свого слугу» і забезпечити своєю спритністю у веденні домашніх справ його повагу [7, с. 279].

Ідеї про необхідність гендерної рівності, зміну становища жінки озвучувались у давньогрецькій трагедії. У своїх творах драматурги показували, що в реальній історії Стародавньої Греції жінка аж ніяк не відповідала тому образу, який окреслювався «чоловічою» традицією.

У трагедії «Електра» саме через слова жінки Софокл висловлює ті чесноти і ту громадянську позицію, які чоловіки виявляються не в змозі не тільки втілити в життя, але навіть озвучити.

Жіночі образи представлені у творах Есхіла – поета епохи греко-перських війн та становлення атенської рабовласницької демократії. Ці образи виразні глибиною почуттів, силою волі. Недарма драматурга називали добрим знавцем жіночої душі.

Хоча героїні його трагедій здавались надто жорстокими і безсоромними атенським чоловікам, які вважали, що сама ця тема не варта високої поезії, оскільки споконвічна доля жінки – смиренність і невідомість, і що найбільша слава в кожній із них – це якщо про неї взагалі не говорять у чоловічому суспільстві – ні поганого, ні хорошого [6].

Драматург кризи атенської рабовласницької демократії – Еврипід – у своїх трагедіях зображує сильні жіночі характери. Зокрема, в «Іфігенії в Авліді» він змальовує зразковий характер героїні, яка жертвує життям заради батьківщини.

Еврипідова Електра більше відповідає чоловічому, ніж жіночому канону чесноти. У діалозі зі старим наставником і Орестом Еврипід перетворює її на ученицю софістів, ілюструючи те, яким чином чоловік відмовляється від своєї правоти і змушений підкоритися жінці, яка неправа, але вміє бути. Навіть її мати Клітемнестра вважала, що дочка нездатна приховувати свій розум і силу характеру від чоловіків [5, с. 239–284].

До теми про місце жінки в сім'ї та суспільстві Еврипід повертається неодноразово, вкладаючи в уста дійових осіб найрізноманітніші думки. Він захоплюється нескінченною силою духу жінок, сміливістю їхніх сердець, прагненням захистити свою зневажену гідність, досягти поставленої мети.

У «жіночих» комедіях Аристофана («Лісістрата», «Жінки на святі Тесмофорій», «Жінки в Народних зборах») простежуються зміни в становищі жінки в атенському суспільстві в кінці V – на початку IV ст. до н. е., криза соціальних стереотипів у гендерному контексті. Між іншим це час, коли зміни торкнулися всіх сфер античного соціуму, які призвели до кризи полісної системи.

Проблему взаємовідносин статей, яку підняв Аристофан, можна розглядати як його спробу розпочати дискусію про роль жінки в давньогрецькому полісі.

Атенські жінки (Праксагора та її «спільниці») беруться за управління державою. Переодягнувшись у чоловічий одяг, вони приходять у Народні здори і проводять рішення, за якими вся влада переходить до них. Кухню та догляд за дітьми жінки віддають чоловікам («Жінки в народних зборах»).

Держави вимушені припинити затяжну війну, бо жінки відмовляються жити зі своїми чоловіками («Лісістрата»).

... Для Еллади цілої єдиний порятунок у жінках лише.
... Від нас залежить доля міста нашого,
А ні – пропасти всім пелопоннесянам!
... Коли усе жіноцтво об'єднається, –
Всі беотіянки, пелопоннесянки
І ми, – Елладу разом ми врятуємо [3, с. 313–314].

У комедії стереотип сприйняття людини за принципом статей деформується. З однієї сторони відображається традиційна патріархальна гендерна схема, прикладом якої є Калоніка, а з іншої – нова, в особі Лісістрати.

... Нелегко з дому жінці вибратись.
Одна – ще чоловіком заклопотана,
Гукає та рабиню, та – з дитиною
Не впоралась, а та – з пранням чи сніданням [3, с. 314].

Очевидно, що змальовані Арістофаном художні жіночі образи не могли з'явитися без прототипів у реальному житті, навіть за умови авторської вигадки.

Отже, грецький театр став своєрідною ареною боротьби між статями. Грецька драма несе в собі витоки ідейного впливу на свідомість особистості, і багато в чому цей вплив було здійснено саме жінками. І це при тому, що давньогрецька трагедія і комедія – це виключно чоловіча сфера діяльності.

У гендерному питанні окремої уваги серед давньогрецьких полісів варто приділити Спарті, оскільки спартанки мали більше свободи.

Ми знаємо про спартанців завдяки працям інших греків, які то вихваляли їх, як і їхні традиції та чесноти, то ляляли, часто керуючись політичними міркуваннями. Але яких би оцінок не давали автори, їхня інформація багато в чому ідентична. Всі вони повідомляють про значну роль, яку відіграють спартанки в суспільному житті поліса та їх досить вільне становище. Подібна свобода та їх суспільне значення викликали негативне ставлення з боку атенян, які вважали таке становище неприродним.

У «Життєписі Лікурга» Плутарх, полемізуючи з Арістотелем, зазначає, що законодавець не обділив увагою спартанок, дуже добре потурбувався про їхнє виховання. Він зобов'язав дівчат «для зміцнення тіла бігати, боротися, кидати диск, кидати списа, щоб їхні майбутні діти були міцні тілом в самій утробі їх здорової матері, щоб їх розвиток був правильним і щоб самі матері могли народжувати вдало і легко завдяки міцності свого тіла. Він заборонив їм балувати себе, сидіти вдома і вести зніжений спосіб життя» (XIV). Плутарх бачив у цьому мудрість Лікурга, який турбувався про здоров'я жінок і їхню здатність до дітонародження. А це підвищувало статус жінок, які розглядали себе такими ж членами громади, як і чоловіки.

Плутарх ніби відповідає тим, хто зауважує про непристойну поведінку юних спартанок, які або зовсім голі, або лише в одному короткому хітоні з'являлися перед юнаками та чоловіками під час урочистих процесій, священних танців, атлетичних змагань: «У наготі дівчат не було нічого непристойного. Вони, як і раніше, сором'язливі і далекі від спокуси, навпаки, цим вони привчалися до простоти, турбот про своє тіло» (XIV) [10].

Свідчення античної літературної традиції про наготу спартанок на публічних виступах можуть лише сприяти розумінню культового значення лаконського атлетизму.

Мету виховання дівчат-спартанок у VI–V ст. до н. е. формував етатизм, спрямованість політизованого соціуму отримати гарних і міцних жінок, здатних народжувати дітей, завдяки здійсненню системи фізичної підготовки.

Серед вищезазначеного, як видно, зовсім не залишилося місця для прядіння вовни, ткацтва та інших традиційно «жіночих занять». Отже, спартанська жінка користувалася незрівнянно більшою свободою, аніж атенянка з «пристойної сім'ї», відома нам з «Домобуду» Ксенофонта.

Отже, жінка в Атенах у всьому підкорялася чоловікові. Вона була в повній залежності від чоловіка і не була повноцінною громадянкою полісу. І це вважалося суспільною нормою. Ймовірно, що жінка була щасливою, адже виконувала роль дружини та матері, до якої її готували з дитинства. Незважаючи на очевидне підпорядкування чоловікові, жінка завжди залишалася дуже значущою частиною суспільства. Деякі атенські жінки ставали порадицями видатних чоловіків.

Становище спартанської жінки було дещо кращим. Це пояснюється більшою архаїчністю спартанських соціальних порядків та меншою розвиненістю товарно-грошових відносин, особливою формою рабовласництва, що вимагала високого ступеня консолідації вільних громадян перед небезпекою повстань ілотів.

У цілому ж грецька жінка робила спроби відвоювати своє місце в соціумі. Дивно було б уявити, що жінка будучи практичною невидимою у полісі, хвилювала б розум філософів та трагіків, якби її роль була такою малозначущою, як вона змальована офіційною історіографією.

Література:

1. Аристотель. О возникновении животных. Ленинград : Изд-во Академии Наук СССР, 1940. 250 с.
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / пер. с древнегр. ; общ. ред. А. И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
3. Арістофан. Комедії / пер. А. Содомори, Б. Тена, В. Свідзинського. Харків : Фоліо, 2002. 511 с. URL: https://www.ae-lib.org.ua/texts/aristophanes_lysistrata_ua.htm (дата звернення: 25.03.2022).
4. Гомер. Одиссея / пер. Б. Тена. Харків: Фоліо, 2001 547 с. URL: https://ae-lib.org.ua/texts/homer_odyssey_ua.htm#07 (дата звернення: 25.03.2022).

5. Еврипід. Трагедії / пер. з давньогрец. А. Содомори, Б. Тена. Київ : Основи, 1993. 448 с. URL: https://www.ae-lib.org.ua/texts/euripides__electra__ua.htm (дата звернення: 25.03.2022).
6. Есхіл. Трагедії / пер. з давньогрец. А. Содомори та Б. Тена. Київ : Дніпро, 1990. 320 с.
7. Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения. Воспоминания о Сократе. Защита Сократа на суде. Пир. Домострой / пер., статьи и коммент. С. И. Соболевского. Москва – Ленинград : Academia, 1935. 417 с.
8. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
9. Платон. Диалоги / пер. с древнегр. С. Я. Шейнман-Топштейн. Москва : Мысль, 1986. 607 с.
10. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Ликург и Нума Помпилий. URL: <https://lib.misto.kiev.ua/POEEAST/PLUTARH/likurg.dhtml> (дата звернення: 25.03.2022).